

Literature Research Quarterly

Vol. 13, No. 1,

Spring 2025

pp. 89-124

Original Article

Comparative Reading of the Poetry of Forugh Farrokhzad and Souad Al-Sabah Based on the Ecofeminist Approach

Shirzad Tayefi^{1*}, Zahra Kamel Piralvan²

1. Associate Professor of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Corresponding Author.

2. M.A. in Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Received date: 2025/5/23

Accepted date: 2025/6/14

Abstract

Ecofeminism is a branch of feminist research that examines the relationship between women and the earth. This study is largely not unified and like feminism, is diverse and multifaceted; however, the common belief among different ecofeminists is that the exploitation of women and the earth by the ruling patriarchal system confirms this. In this research, using a qualitative analysis method and utilizing library and documentary studies, we have attempted to read the poems of Forugh Farrokhzad and Souad Al-Sabah based on the key components of ecofeminism and extract, classify, compare, and criticize its signs in the poems of these two poets. The findings of the research indicate that in the poetry of Forugh Farrokhzad and Souad Al-Sabah, there is a significant frequency of comparing women to plants. Some of these metaphors are rooted in culture and geography; however, others carry critical undertones as both female poets—either explicitly or implicitly—criticize the patriarchal system for its exploitation of both land and women. Ultimately, the concerns of these Eastern female poets regarding nature have led to parts of their poetry being interpretable

*Corresponding Author's E-mail: taefi@atu.ac.ir

through the lens of ecofeminist principles. Of course, in examining the examples, the points of difference between these two poets are also evident. Forugh Farrokhzad and Souad Al-Sabah have reflected the relationship between women and nature in a unique and personal way.

Keywords: Forugh Farrokhzad; Souad Al-Sabah; Ecofeminism; woman; nature.

Literature review

Previous studies have not directly conducted a comparative ecofeminist reading of the poetry of Forugh Farrokhzad and Souad Al-Sabah. However, some related research has addressed topics such as Al-Sabah's perspective on women, the historical development of ecofeminism, and shared feminine themes in the works of Persian and Arabic women poets. Key contributions include works by Shabani(2012), Mirshekar(2017), and Parsapour(2018), (2021), (2023).

In *The Second Sex*, Simone de Beauvoir states that the "activity of man" in his attempt to overcome the "chaotic forces of life" has led to the subjugation of both nature and woman. Nietzsche, with his characteristic exaggeration, remarks in one of his aphorisms about the "Greek woman" that her closeness to nature causes her to play the same role in relation to the state as sleep does for man (Lloyd, 2023: 25).

Research Objectives and Questions

The main objective of this study is to examine ecofeminist elements in the poetry of two Eastern female poets—Forugh Farrokhzad and Souad Al-Sabah—and to conduct a comparative analysis of their works through the lens of ecofeminism. The research also aims to highlight how ecofeminist criticism differs from other forms of feminist literary critique.

Additional goals include identifying and comparing ecofeminist markers in their poetry, assessing the extent of their attention to nature and living beings, and analyzing the similarities and differences in their poetic engagement with the environment.

The key research questions are focused on four main areas:

1. To what extent do the poets' works align with ecofeminist concerns?
2. What types of ecofeminist features appear in their poetry, and how frequently?
3. How do geography and ethnicity influence the ecofeminist characteristics of their poems?
4. What are the points of similarity and divergence in their treatment of nature and the earth?

Main Discussion

Ecofeminism, coined by Françoise d'Eaubonne in 1974, links the oppression of women with environmental degradation under patriarchal systems (Eaton and Lorentz, 2003, 1-2). It critiques cultural binaries like man/woman and nature/culture that justify male dominance (Ibid).

The traditional identification of women with nature and the dominance of men over nature lead to male dominance over women (Radford Ruether, 1995, 186)

Ecofeminism argues that environmental problems stem from systems of domination like capitalism and colonialism, which exploit both women and nature (Garrard, 2023, 27). Poor women suffer the most from environmental degradation because they are primarily responsible for caring for life and health but have limited access to resources (Eaton and Lorentz, 2003, 2). This movement focuses on environmental and social justice and examines the links between power, race, gender, and environmental destruction. (Ibid)

From the ecofeminist perspective, nature is a feminist issue because domination over nature is linked to the oppression of women (Warren, 2000, 1). Women need to unite their environmental demands with their rights to bring about fundamental social change. Due to their closer connection to the earth and agricultural knowledge, women can play a crucial role in solving environmental problems (Radford Ruether, 1995, 204)

Ecofeminists believe that women suffer more than men from environmental harms, and that environmental destruction is a result of the patriarchal system, which

views both women and nature as objects to be controlled. This instrumental view of nature and women has been used to benefit male progress (Moshirzadeh, 2009, 422-423).

Ecofeminism seeks to rethink men's relationships with nature and women, using women's experiences to challenge male-centered definitions of the environment. Various feminist environmental movements are also active in areas such as health, anti-toxins, and homemaking (Ibid: 424).

All ecofeminists accept the relationships of unjustified domination over women and nature; but they disagree both about the nature of these connections and about whether they are necessarily liberating or serve as a platform for reinforcing harmful stereotypes about women. This disagreement among ecofeminists is not unexpected. Just as there is no one version of feminism, there is no one version of ecofeminism (Warren, 2000, 21). Some feminists worry that linking women to nature may reinforce stereotypes rather than promote liberation. Despite criticisms, ecofeminism remains an important, multicultural theory that connects environmental issues with women's rights (Parsapour, 1400, 31).

Conclusion

In the poetry of Suad Al-Sabah and Forough Farrokhzad, women are frequently likened to nature, highlighting a deep connection. Both poets express concern about environmental destruction and women's conditions, linking these issues together. Suad Al-Sabah is sometimes influenced by traditions that view women and nature as subordinate but also protests the exploitation of both. In contrast, Forough emphasizes women's return to nature and their creative power with a hopeful outlook, and men play a much less prominent role in her ecofeminist imagery compared to Suad. Forough's poetry also reflects a nostalgic longing for a past closer to nature, while Suad raises questions about whether the similarity between women and nature empowers or subjugates women, encouraging reflection. Overall, both poets give special attention to the woman-nature relationship, but with different perspectives.

References

- Eaton, H and Lorentzen, L(2003). *ECOFEMINISM AND GLOBALIZATION*. United States of America: Rowman & Littlefield Publishers.
- Garrard, G(2023). *ECOCRITICISM*. Third edition. New York: Routledge.
- Lyod, G(2023). *The man of reason: male and female in western philosophy. Second ed.* translated into Farsi by M. Mohajer. Ney Publications.
- Moshirzadeh, H(2009). *From movement to social theory: A history of two centuries of feminism*. Shirazeh Publications.
- Parsapour, Z(2021). Ecofeminist reading of the story "Women Without Men". *Modern Literary Essays Journal*, 215, 27-44.
- Radford Ruether, R(1995). *New Woman, New Earth*. United States of America: Unitarian Universalist Association of Congregations.
- Warren, K(2000). *Ecofeminist Philosophy*. United States of America: Rowman & Littlefield Publishers.

خوانش تطبیقی شعر فروغ فرخزاد و سعادالصبح بر اساس رویکرد اکوفمینیسم

شیرزاد طایفی^{۱*}، زهرا کامل پیرالوان^۲

۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

پذیرش: ۱۴۰۴/۳/۲۴

دریافت: ۱۴۰۴/۳/۲

چکیده

اکوفمینیسم شاخه‌ای از پژوهش‌های فمینیستی است که ارتباط میان زن و زمین را بررسی می‌کند که این بررسی، عمدتاً یکپارچه نیست و مانند فمینیسم، متکثر و متنوع است؛ اما باور مشترک میان اکوفمینیست‌های مختلف، استثمار زن و زمین از طرف نظام مردسالار حاکم را تأیید می‌کند. در این پژوهش به روش تحلیل کیفی و با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی، تلاش کرده‌ایم به خوانش اشعار فروغ فرخزاد و سعادالصبح بر مبنای مؤلفه‌های شاخص اکوفمینیسم بپردازیم و نشانه‌های آن را در اشعار این دو شاعر، استخراج، طبقه‌بندی، مقایسه و نقد کنیم. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد در اشعار فروغ فرخزاد و سعادالصبح، تشبیه زنان به گیاهان بسامد چشمگیری دارد که بخشی از این تشبیهات، ریشه در فرهنگ و جغرافیا دارد؛ اما بخشی دیگر، دارای سویه‌های انتقادی است؛ به‌گونه‌ای که هر دو شاعر زن به صراحت یا به شکل تلویحی، نظام مردسالار را در استثمار زمین و زن مورد انتقاد خود قرار می‌دهند. در نهایت، نگرانی‌های این شاعران زن شرقی در قبال طبیعت، باعث شده بخشی از شعر آن‌ها، قابلیت خوانش با شاخصه‌های جریان اکوفمینیسم را داشته باشد. البته در بررسی نمونه‌ها نقاط افتراق این دو شاعر هم به چشم می‌آید. فروغ فرخزاد و سعادالصبح به شکلی منحصر به فرد و شخصی ارتباط زن و طبیعت را بازتاب داده‌اند.

کلیدواژه‌گان: فروغ فرخزاد، سعادالصبح، اکوفمینیسم، زن، طبیعت.

* E-mail: taefi@atu.ac.ir

نویسنده مسئول:

۱. مقدمه

فروغ فرخزاد از شاعران معاصر ایرانی است که علاوه بر مسائل زنان، به طبیعت هم توجه ویژه‌ای دارد و ارتباط عمیق عاطفی‌اش با زمین و موجودات زنده بسیار چشم‌گیر است. او در بسیاری از اشعارش ضمن پیوند زدن ویژگی‌ها و مشکلات زنان با طبیعت، نگاهی انتقادی به فرودستی زنان و طبیعت دارد. در این پژوهش برای پرهیز از اطناب کلام، صرفاً روی اشعاری از دفتر تولدی دیگر متمرکز شده‌ایم تا توجه، علاقه و دغدغه‌مندی فروغ به مسائل طبیعت و زنان را به تصویر بکشیم. سعاد محمد صباح نیز، شاعر کوییتی است که در شعرهای خود توجه ویژه‌ای به مسائل زنان دارد. «نوشتن برای زن حرکتی هنجارشکنانه است؛ چرا که وارد حوزه‌ای غیرقانونی و مردانه می‌شود» (سلما، ۱۳۹۳: ۵). شاعران زن که فرصت سرودن را از خود دریغ نکرده‌اند، به دشواری‌هایی برخورده‌اند که در شعرشان بازتاب دارد. سعادالصبحاح از این دسته شاعران زن است که مسیر رنج‌آور شاعربودن و در عین حال زن‌بودن را در آثار خود نمایان کرده است. او علاوه بر وضعیت زنان، به‌ویژه زنان شرقی، به طبیعت هم توجه دارد؛ از این رو در این پژوهش، در نظر داریم که برخی از شعرهای او را از دیدگاه اکوفمینیستی بررسی کنیم. در آثار این شاعران، ارتباط زن با طبیعت در هم تنیده شده است. گاهی طبیعت در زن استحاله می‌شود و گاهی نیز بر عکس است. رویکرد اکوفمینیستی، خوانشی است که می‌تواند به منزله گشوده شدن گره معنایی بخشی از اشعار این دو شاعر زن باشد.

۱-۱. اهداف پژوهش

هدف از انجام این پژوهش، پی‌گیری نمودهای جریان‌های اکوفمینیستی در آثار شاعر زن شرقی است تا هم ظرفیت پژوهش در زمینه اشعار سعادالصبحاح و فروغ فرخزاد و مقایسه تطبیقی آن‌ها با رویکرد اکوفمینیسم بررسی شود و هم ویژگی‌های متمایز این نوع نقد در مقایسه با سایر نقدهای فمینیستی، روشن گردد. مقایسه نشانه‌های اکوفمینیستی اشعار سعادالصبحاح و فروغ فرخزاد، ارائه نقاط اشتراک و افتراق، دسته‌بندی و بررسی میزان توجه آن‌ها به زمین و موجودات زنده، از اهداف دیگر این پژوهش است.

۱-۲. پرسش‌های پژوهش

- ۱-۲-۱. با توجه به دیدگاه اکوفمینیست‌ها، تا چه حدی توجه و همراهی با دغدغه‌های مورد نظر آن‌ها در اشعار فروغ فرخزاد و سعادت‌الصباح محقق می‌شود؟
- ۱-۲-۲. غالب ویژگی‌های اکوفمینیستی شعرهای بررسی‌شده فروغ فرخزاد و سعادت‌الصباح، ذیل کدام حوزه از آرای اکوفمینیست‌ها قرار می‌گیرد و بسامد این ویژگی‌ها در چه حدی است؟
- ۱-۲-۳. تأثیر محیط جغرافیایی زندگی شاعران و نژاد آن‌ها را چگونه می‌توان در ویژگی‌های اکوفمینیستی اشعار آن‌ها پی‌گیری کرد؟
- ۱-۲-۴. نقاط اشتراک و افتراق اشعار فروغ فرخزاد و سعادت‌الصباح در توجه به طبیعت و زمین، چیست؟

۱-۳. فرضیه‌های پژوهش

- ۱-۳-۱. به نظر می‌رسد فروغ فرخزاد و سعادت‌الصباح در کنار توجه به زنان و دغدغه‌های آنان، در انتخاب واژه‌های شعری خود، دقت ویژه‌ای به طبیعت دارند.
- ۱-۳-۲. به نظر می‌رسد فروغ فرخزاد «بادآوری ارتباط زن و زمین» و سعادت‌الصباح «پیوند با طبیعت» را بیش‌تر از هر نوع توجه دیگر به طبیعت، در اشعار خود آورده‌اند.
- ۱-۳-۲. به نظر می‌رسد فروغ فرخزاد از طبیعت بهره‌مند می‌شود تا وضعیت زن در وضعیت اجتماعی‌اش را تعریف کند و سعادت‌الصباح از ویژگی‌های طبیعی شرق بسیار بهره می‌برد تا وضعیت خود را به عنوان شاعر زن، زن عاشق و زن شرقی توصیف کند.
- ۱-۳-۴. فروغ فرخزاد و سعادت‌الصباح در اشعار اکوفمینیستی خود، تفاوت زیادی با هم ندارند.

۱-۴. پیشینه پژوهش

- بر اساس نتایج جست‌وجوهای انجام‌شده، خوانش تطبیقی شعرهای فروغ فرخزاد و سعادت‌الصباح با رویکرد اکوفمینیسم انجام نشده است. برخی از پژوهش‌های مرتبط به شرح زیر است:
- شعبانی (۱۳۹۱)، در پایان‌نامه «سعادت‌الصباح و زن از دیدگاه وی به بررسی اهمیت زن در نگاه این شاعر پرداخته است. به عقیده او، صباح توجه ویژه‌ای به زنان حوزه خلیج فارس دارد و به آینده‌ای امیدوار است که برای زنان، عدالت و آزادی به بار آورد. این شاعر به انواع مختلف زنان در قشرهای متنوع جامعه توجه دارد و صداهایی را منعکس می‌کند که بی‌صدا مانده‌اند.

- میرشکار طویل (۱۳۹۶)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان *رویکرد زنانه به طبیعت*، نتایج پژوهش خود را درباره تاریخچه رویکرد اکوفمینیسم ارائه کرده و به معرفی انواع مختلف این رویکرد و نحوه شکل‌گیری آن پرداخته است.

- حبیبی، صحرانورد و امیرحاجلو (۱۳۹۱)، در مقاله «بررسی تطبیقی برخی از درونمایه‌های مشترک زنانه در آثار بانوان شاعر معاصر فارسی و عربی؛ مطالعه موردی پژوهانه: فروغ فرخزاد، سیمین بهبهانی، غاده سمان و سعادت‌الصباح»، به بررسی درون‌مایه‌های زنانه مشترک اشعار این چند شاعر زن در شعر پرداخته‌اند. درون‌مایه‌های مشترک مورد توجه این پژوهشگران، عشق، احساس مادرانه و علاقه‌مندی به فرزند، رنج‌کشی و اندوهگینی زن و صداقت و صراحت کلام و بیان زندگی خصوصی بوده است.

- عنایت و فتح‌زاده (۱۳۸۸)، در مقاله «رویکرد نظری به مفهوم اکوفمینیسم»، به تبیین ارتباط فمینیسم و اکولوژی، سیر تحول نظری و بنیان‌های نظری اکوفمینیسم پرداخته و مبانی معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و روش‌شناسی اکوفمینیسم را معرفی کرده‌اند.

- مقاله‌های «نقد اکوفمینیستی داستان آبی‌ها» (۱۳۹۷)، «خوانش اکوفمینیستی داستان "زنان بدون مردان"» (۱۴۰۰) و «مراقبت زنانه و ملاحظات زیست‌محیطی در شعر دلم برای باغچه می‌سوزد» (۱۴۰۲) هر سه از پارساپور که در مقاله نخست به نگاه همدلانه و مراقبتی زنان داستان به طبیعت، در مقابل نگاه سودجویانه مردان پرداخته شده و نزدیکی زنان به طبیعت در این داستان منجر به حساسیت و صلح‌طلبی بیش‌تر در آن‌ها شده است. در دومین مقاله، نگاه اکوفمینیستی ارتباط نزدیک زنان داستان را با طبیعت به وضوح به تصویر کشیده که هر کدام به شکلی خاص با عناصر طبیعی پیوند خورده‌اند. در مقاله سوم، فروغ به عنوان یک شاعر زن، حساسیت مخصوص خود را در قبال باغچه به نمایش می‌گذارد. در این پژوهش، ارتباط میان عوامل بی‌توجهی و بی‌عملی شخصیت‌ها نسبت به مرگ باغچه با عوامل بی‌اعتنایی به بحران محیط زیست در سطح کلان بررسی شده است.

سیمون دوبووار در جنس دوم می‌گوید که «فعالیت مرد» برای غلبه بر «نیروهای آشفته حیات» هم طبیعت را به انقیاد خود درآورده است و هم زن را. نیچه با مبالغه‌گویی خاص خود در یکی از پاره‌گفته‌هایش درباره «زن یونانی» می‌گوید که نزدیکی زن به طبیعت، موجب می‌شود که در برابر دولت همان نقشی را داشته باشد که خواب برای مرد دارد (لوید، ۱۴۰۲: ۲۵). «زنانگی از همان

مبادی اندیشه یونانی، پیوندی نمادین با چیزی که تصور می‌رفت عقل پشت سر گذاشته باشد داشت- نیروهای تیره و تار خدای بانوی زمین، فروغلتیدن در نیروهای ناشناخته‌ای که مربوط به قوای مرموز زن می‌شد. نخستین یونانیان، قدرت آبستنی زن را مرتبط با نیروی زایش طبیعت می‌دانستند. همان‌طور که افلاطون بعدها گفت، زن "مقلد زمین" است» (همان: ۲۶). «بیکن با صراحت تمام از استعاره‌های مربوط به دو جنس برای بیان نظر خود درباره معرفت علمی در مقام طبیعتی که در آن صورت و ماده، که دیگر جدا از هم نیستند، استفاده می‌کند... او صورت و ماده را به هم پیوند داد- طبیعت همچون جنس زن و طبیعت همچون چیزی شناختنی است. طبیعت قابل شناخت به شکل زن عرضه می‌شود کار علم اعمال تسلط به حق مرد بر آن» (همان: ۳۸).

۱-۵. مبانی نظری

۱-۵-۱. اکوفمینیسم

۱-۵-۱-۱. شکل‌گیری

اکوفمینیسم شاخه‌ای نوپاتر از فمینیسم قلمداد می‌شود که در ایران کم‌تر به آن پرداخته شده است. به رغم وجود برخی مخالفت‌ها با اکوفمینیسم، این جریان به حیات خود ادامه داده و امروزه به یکی از حوزه‌های قابل مطالعه و تأمل در زمینه محیط زیست تبدیل شده که با تمرکز بر ارتباط زنان و طبیعت، با سایر رشته‌ها ارتباط معناداری برقرار می‌کند.

فرانسواز دوبون^۱، فمینیست فرانسوی، در سال ۱۹۷۴م واژه اکوفمینیسم را به کار برد که روابط متقابل بین سرکوب زنان و بحران اکولوژیک را ارزیابی می‌کند. اکوفمینیسم شامل انواع تلاش‌های نظری، عملی و انتقادی برای درک و مقاومت در برابر سلطه‌های مرتبط با زن و طبیعت است (Eaton and Lorentzen, 2003: 1). «اکوفمینیسم اکنون منعکس‌کننده تلاش‌های هماهنگ زنان است که سعی دارند دغدغه‌های شخصی، اکولوژیکی و اجتماعی-سیاسی خود را یکپارچه کنند» (Ibid: 2). این واژه برای طبقه‌بندی پژوهشگران و فعالانی استفاده می‌شود که نگرانی‌هایی درباره استعمار دوگانه از زنان و طبیعت دارند. فعالیت این افراد بنا بر ضرورتی است که ساختار ایدئولوژیک مشترک جوامع مردسالار ایجاد کرده است (Hart Winter, 2018: 148). با در نظر داشتن سازش‌پذیری و صلح‌جویی خاص زنان و شرکت فعال آن‌ها در فرایند صلح جهانی،

1. Françoise d'Eaubonne

امروزه این عقیده بسیار مطرح می‌شود که هرگاه شیوه‌های زندگی زنانه با جامعه عجین شود و بخشی از حیات همگانی گردد، جهان برای ما مکانی امن‌تر و انسانی‌تر خواهد بود. (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۲: ۱۰۱ و ۱۰۲). «هرچند اکوفمینیسم نظریه‌ای متأخرتر از فمینیسم است؛ اما هرگز نباید تصور کرد که فمینیست‌ها به کلی با این نگرش بیگانه بوده‌اند؛ بلکه باید زمینه‌های ابتدایی چنین نگرشی را در نظر نخستین فمینیست‌ها جست‌وجو کرد. سیمون دوبووار در کتاب جنس دوم، که آن را مانیفست فمینیسم نامیده‌اند، زمینه‌های کهن ارتباط زن و طبیعت را بررسی کرده است» (قریب‌پور، ۱۳۹۷: ۲۲).

ارتباط زن و طبیعت در میان ملل گوناگون از اسطوره‌های کهن ریشه گرفته و زن را با زمین پیوند داده (پارساپور، ۱۴۰۰: ۲۸) و تداعی زن با طبیعت در معنای فرهنگی زندگی‌بخش و پرورنده، گاه با خشم و قهر مادرانه و زمانی با ضرورت حمایت مردانه از او همراه بوده‌است (محمدی اصل، ۱۳۹۵: ۱۱۷).

پیوند تاریخی زن و طبیعت، نگرش و عملکرد مردان نسبت به زن و زمین را شکل داده است و اکوفمینیست‌ها معتقدند مردان در پی سلطه تاریخی و بهره‌برداری از هر دو برآمدند که نشانه‌هایی از پیوند زن و طبیعت در ذهنیت مردان، در زبانی که بر ساخته آن‌هاست، دیده می‌شود (پارساپور، ۱۴۰۰: ۲۸). از نظر اکوفمینیست‌ها، فرهنگ‌های اروپای غربی، ایده‌هایی دوگانه را ایجاد کردند که زنان را با زنانگی، بدن، جنسیت، زمین یا طبیعت و مادیت شناسایی می‌کند و مردان را با مردانگی، ذهن، بهشت، روح ماوراءالطبیعه و بی‌جسم؛ دوگانه‌هایی مانند عقل / احساس، ذهن / بدن، فرهنگ / طبیعت، بهشت / زمین، و مرد / زن، که اولی را بر دومی ترجیح می‌دهند (Eaton and 2003: 2, Lorentzen). «اکوفمینیست‌ها این جفت‌ها را دوگانگی‌های سلسله‌مراتبی می‌دانند و ادعا می‌کنند که به منطق سلطه اشاره دارند که در تاریخ و جهان‌بینی اروپا ریشه‌دار است. دین، فلسفه، علم و نمادهای فرهنگی این نگرش را تقویت می‌کنند و قدرت مرد را بر زنان و طبیعت "طبیعی" و در نتیجه موجه جلوه می‌دهند. الگوهای اجتماعی، از جمله هنجارهای جنسی، آموزش، حکمرانی و کنترل اقتصادی، منعکس‌کننده این منطق سلطه هستند» (Ibid). تشابه زنان با طبیعت به شکل سنتی و تسلط مردان بر طبیعت، سلطه مردانه بر زنان را به دنبال دارد. ویلیام لایس^۲، در مطالعه خود، سلطه طبیعت، ریشه‌های زبان تسلط بر طبیعت را در سلطه اجتماعی متذکر می‌شود و

2. William Leiss

فرانسیس بیکن را نماینده گذار از ریشه‌های اسطوره‌ای و مذهبی مفهوم تسلط بر طبیعت به بیان علمی و فناوری مدرن آن می‌داند (Radford Ruether, 1995: 186). لایس اشاره می‌کند که از نگاه بیکن، «ارباب طبیعت» یک مستبد مردسالار تصویر می‌شود که انقیاد طبیعت با زبان تسلط بر زنان و بردگان بیان می‌شود. زبان، هم زبان استبداد است و هم زبان تجاوز جنسی. طبیعت به‌عنوان یک برده زن بارور به تصویر کشیده می‌شود که «فرزندان» او باید از سوی حاکمان مورد استفاده قرار گیرند و او را به شرایط تسلیم کامل تقلیل می‌دهند (Ibid).

۳-۱-۵. اکوفمینیسم و مبارزه با سرمایه‌داری

«بوم‌شناسان سیاسی و اکوفمینیست‌ها، معتقدند که مشکلات زیست‌محیطی ناشی از سیستم‌های سلطه یا استثمار توسط انسان‌های دیگر است» (Garrard, ۲۰۲۳: ۲۷).

«سرمایه‌داری در سطح مادی هم زنان و هم طبیعت را از طریق زنانه‌شدن و محو کردن آن‌ها (به‌ویژه پاک کردن کار آن‌ها) استثمار می‌کند» (Bedford, 2018: 16). با این‌که فعالیت‌هایی مانند پخت‌وپز، نظافت، و فرزندآوری کار مولد مردان را ممکن می‌سازد، به‌عنوان کار در چارچوب سرمایه‌داری شناخته نمی‌شود. ناکامی سرمایه‌داری به شمارش نیروی کار زنان ختم نمی‌شود؛ بلکه «سرمایه طبیعی» نیز در این نظام نادیده گرفته می‌شود؛ یعنی وقتی سود توسعه تجاری اندازه‌گیری می‌شود، خسارت وارده به محیط زیست در میان «هزینه‌ها» محاسبه نمی‌گردد (Ibid).

استعمار نیز مانند سرمایه‌داری، رویکردی ابزارگرایانه به زمین و طبیعت دارد و هر دو نظام ارزش ذاتی را به نفع ارزش مصرف انکار می‌کنند و با انجام این کار، طبیعت و زنان را به منابعی برای سود دیگران تبدیل می‌کنند- به‌ویژه زنان فقیر و غیر سفیدپوست که به‌طور سنتی بیش‌ترین پیوند را با طبیعت در دوگانه طبیعت/فرهنگ داشته‌اند (Ibid). در اوایل سال ۱۹۸۹م سازمان ملل متحد مشاهده کرد: «اکنون یک واقعیت جهانی ثابت شده است که این زن است که بدترین قربانی تخریب محیط زیست است. هر چه فقیرتر باشد، بار او بیش‌تر است». تقسیم کار جنسی در اکثر جوامع، زنان را به‌عنوان مراقبان اولیه زندگی و مسئول اصلی غذا و سلامت می‌داند و وخامت شرایط محیط زیست بار فزاینده‌ای بر دوش زنان می‌نهد. بدتر از آن، منابع اقتصادی (مالکیت زمین یا مشاغل تجاری) برای اکثر زنان غیر قابل دسترس است (Eaton and Lorentzen, 2003: 2). همکاری بین بوم‌شناسان و فمینیست‌ها باعث توجه بیش‌تر به مشکلاتی مانند کالایی شدن آب

می‌شود و نیز زمینه گردآوری رشته‌های مختلف را برای یافتن راه‌حل‌ها و فرصت‌های جدید برای گفت‌وگو فراهم می‌کند. اکوفمینیسم برای دانشمندان و فعالانی که در تلاش برای برجسته کردن تخریب محیط زیست و استثمار زنان هستند، به یک واژه گسترده مفید تبدیل شده است. در نتیجه، اکوفمینیسم اغلب با موضوع برقراری عدالت مرتبط بوده است (Vakoch and 2018: 148). کنفرانس‌های متعدد در دهه ۱۹۸۰م پیش‌درآمدی برای رشد نوشته‌های اکوفمینیستی دانشگاهی، به‌ویژه در زمینه‌های فلسفه، الهیات و مطالعات دینی بود. تجزیه و تحلیل پیوندهای انتقادی بین میلیتاریسم، جنسیت‌گرایی، طبقه‌گرایی، نژادپرستی و تخریب محیط‌زیست، محور تفکر و عمل اکوفمینیستی شد (Eaton and Lorentzen, 2003: 2).

۳-۱-۵. لزوم مشارکت زنان در مسائل مربوط به طبیعت

«طبیعت یک مسئله فمینیستی است» یعنی چه؟ اگر درک آن به فرد کمک کند ستم، زیردستی یا سلطه بر زنان را درک کند، حداقل، یک «مسئله فمینیستی» است (Warren, 2000: 1). از نگاه اکوفمینیست‌ها، تسلط ناموجه بر طبیعت، مسائل فمینیستی هستند؛ زیرا درک آن‌ها به فرد کمک می‌کند تا ارتباطات متقابل سلطه زنان و سایر گروه‌های زیردست را درک کند (Ibid).

«زنان باید ببینند که هیچ رهایی برای آن‌ها و راه حلی برای بحران اکولوژیک در جامعه‌ای وجود ندارد که الگوی اساسی روابط آن همچنان الگوی سلطه است. آن‌ها باید مطالبات جنبش زنان را با مطالبات جنبش اکولوژیک متحد کنند تا یک تغییر بنیادی در روابط اساسی اجتماعی-اقتصادی و ارزش‌های زیربنایی این جامعه را متصور شوند» (Radford Ruether, 1995: 204). برای سرنگونی نظام سلطه انقلابی بوم‌شناختی، نیاز است تمام ساختارهای اجتماعی دگرگون شوند. به نظر می‌رسد ما منتظر تولد دوباره سیاره‌ای هستیم که تنها با بی‌اعتبار شدن سیستم‌های قدرت کنونی اتفاق می‌افتد (Ibid: 204-205).

«برخی ادعا می‌کنند که زنان نسبت به مردان اطلاعات بیشتری در مورد سیستم‌های زمین دارند و بنابراین باید از نظر معرفتی دارای امتیاز باشند؛ مثلاً در بسیاری از نقاط جهان، زنان حافظ زمین هستند و دانش کشاورزی بیشتری نسبت به مردان دارند؛ بنابراین، به گفته اکوفمینیست‌ها، این زنان در موقعیت خوبی برای کمک به ایجاد الگوهای جدید زیست‌محیطی عملی و فکری هستند. در نتیجه، زنان برای رسیدگی به مشکلات محیطی محلی به بهترین وجه مجهز هستند. با این حال،

برای تعداد کمی از اکوفمینیست‌ها، این امتیاز معرفت‌شناختی بیش از یک ادعای عمل‌گرایانه است» (Eaton and Lorentzen, 2003: 3).

اکوفمینیست‌ها معتقدند که زنان بیش‌تر از مردان از آسیب‌دیدن محیط زیست لطمه می‌بینند؛ مثلاً افزایش گازهای سمی و تغییرات آب و هوایی و آلودگی‌های ناشی از آن بر زندگی بسیاری از زنان اثر می‌گذارد که نمونه‌ای از آن افزایش سرطان‌های خاص زنان است (مشیرزاده، ۱۳۸۸: ۴۲۲). از طرفی، از نظر بسیاری از فمینیست‌ها، با توجه به روابط سلطه میان نظام مردسالار و طبیعت، تخریب محیط زیست کاری اساساً «مردانه» است. در پروژه جهان‌بینی سلطه‌جوی مردسالار، زن و طبیعت در یک مقوله قرار گرفتند: هر دو ابژه‌هایی بودند که باید مورد استفاده قرار می‌گرفتند و کنترل می‌شدند. این نگاه ابزاری به طبیعت و زن، در مسیر «ترقی» بشری (ترقی مردان) استفاده می‌شد (همان: ۴۲۳).

اکوفمینیست‌ها اصرار به مشارکت زنان در مسائل زیست‌محیطی دارند؛ در کتاب اکوفمینیسم و جهانی‌شدن^۳ پرسشی مطرح می‌شود: «از آنجایی که مشکلات زیست‌محیطی به طور مستقیم زنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، آیا این امکان وجود ندارد که زنان از دانش و تخصص بیشتری برخوردار باشند که بتواند در یافتن راه‌حلی برای مشکلات فزاینده زیست‌محیطی مفید واقع شود؟» (Eaton and Lorentzen, 2003: 2) بررسی ارتباط زنان و طبیعت، رابطه بین سلطه بر زن و سلطه بر طبیعت و نقش مؤثر زنان در کنترل و حل مشکلات اکولوژیک، اهداف محوری جریان اکوفمینیسم است (گاهنامه هلا، ۱۳۹۹: ۷۱).

زنان در نتیجه برداشت متفاوتشان از طبیعت، با تسخیر آن مخالف‌اند. در واقع اکوفمینیسم، قصد دارد رابطه مردان با طبیعت و نیز زنان را بازبینی کند. اکوفمینیسم از تجربه‌های مختلف زنان استفاده می‌کند تا چارچوب تعاریف مردانه از محیط زیست را که زنان و تجارب آن‌ها را کم‌ارزش جلوه می‌دهد به چالش بکشد و به «هماهنگی» مورد نظر خود با طبیعت برسد (مشیرزاده، ۱۳۸۸: ۴۲۴). «جنبش‌های زیست‌محیطی فمینیستی شاخه‌های مختلف دارد که می‌توان از آن جمله به جنبش‌های بهداشت و سلامت، جنبش‌های ضد سموم، و جنبش‌های زیست‌محیطی زنان خانه‌دار

3. ECOFEMINISM AND GLOBALIZATION

اشاره کرد» (همان: ۴۲۵).

۴-۱-۵. انواع اکوفمینیسم

همه اکوفمینیست‌ها روابط سلطه ناموجه بر زنان و طبیعت را پذیرفته‌اند؛ اما هم درباره ماهیت این پیوندها اختلاف نظر دارند و هم درباره این که این ارتباطات حتماً رهایی‌بخش‌اند یا زمینه‌ای هستند برای تقویت کلیشه‌های مضر در مورد زنان. این اختلاف بین اکوفمینیست‌ها دور از انتظار نیست. همان‌طور که یک نسخه از فمینیسم وجود ندارد، یک نسخه از اکوفمینیسم نیز وجود ندارد (Warren, 2000: 21). «از آن جایی که اکوفمینیسم از فمینیسم‌های متفاوت و متمایز (مانند فمینیسم لیبرال، فمینیسم مارکسیست، فمینیسم رادیکال، فمینیسم سوسیالیستی) رشد می‌کند و منعکس‌کننده آن است، موضع‌گیری‌های اکوفمینیستی به اندازه فمینیسم‌هایی که از آنها قدرت و معنای خود را به دست می‌آورند، متنوع‌اند» (Ibid). اکوفمینیست‌ها ممکن است از مدیریت منابع زیست‌محیطی، اکولوژی عمیق، بوم‌شناسی اجتماعی یا کیهان‌شناسی‌های جدید در چارچوب‌های اکولوژیکی خود حمایت کنند. نسخه‌های بودایی، بومی آمریکا، پرستش الهه، هندو، مسلمان، مسیحی، یهودی و نسخه‌های کاملاً سکولار اکوفمینیسم وجود دارد. اکوفمینیسم‌های منطقه‌ای، قومی و فرهنگی وجود دارد و این کنش‌گری در سراسر جهان می‌تواند رخ دهد (Eaton 2003: 3 and Lorentzen).

به رغم وجود شاخه‌هایی مانند لیبرال اکوفمینیسم، سوسیال اکوفمینیسم، ول پلوموود^۴ برای اکوفمینیسم دو شاخه اصلی اکوفمینیسم فرهنگی و اکوفمینیسم اجتماعی را برمی‌شمارد (Shiva and Mies, ۱۹۹۳). به نقل از عنایت و فتح‌زاده، ۱۳۸۸: ۴۹).

اکوفمینیسم فرهنگی، طبیعت را مقوله‌ای فمینیستی می‌داند و به هم‌ذات‌پنداری دو عنصر زن و طبیعت و پیوند این دو در قالب ویژگی‌های ذاتی و فیزیکی مشترک، تأکید دارد. درختان و جنگل‌ها به دلیل داشتن قدرت باروری و تولیدکنندگی، ذاتی مشابه با زنان دارند که انسان‌ها در دامن آن‌ها پرورش می‌یابند و این تفکر بیش‌تر از فرهنگ غربی در زمینه «مادرانگاری زمین» وام گرفته شده است. از نظر اکوفمینیست‌ها هرچه زنان به طبیعت وابسته‌تر و نزدیک‌تر باشند، درک بهتری از اکوفمینیسم پیدا می‌کنند (همان: ۴۹-۵۰). عده‌ای باور دارند که اکوفمینیسم فرهنگی، از

4. Val Plumwood

بخش مهمی از استثمار زنان غافل مانده است و پرداختن به مردسالاری بدون پرداختن به مالکیت و به طور کلی شیوه تولید سرمایه‌داری، بیهوده است (صادقی پویا و دیگران، ۱۳۹۹: ۷۴).

اکوفمینیسم اجتماعی ریشه روابط زنان با طبیعت را در تاریخ می‌بیند و برتری مردان در مقابل طبیعت را به فلسفه یونان برمی‌گرداند که در آن، افراد بر مبنای رنگ، نژاد و جنسیت طبقه‌بندی شدند و این طبقه‌بندی ماهیتی ایدئولوژیک به خود گرفت و در ساختار شبکه اجتماعی و در روابط بین فردی نهادینه شد (عنایت و فتح‌زاده، ۱۳۸۸: ۵۰). اکوفمینیسم اجتماعی توانسته است تحلیل مناسبی از روابط قدرت و فرادستی و فرودستی ارائه کند. نیز توانسته از تقلیل‌گرایی اکوفمینیسم فرهنگی در زمینه هم‌ذات‌انگاری زنان با طبیعت که به محدودیت دامنه نظری این دیدگاه انجامیده است، خود را رها سازد (همان).

۵-۱-۵. دیدگاه مخالفان

«بسیاری از فمینیست‌ها به دیدگاه تعداد فزاینده‌ای از زنان که خود را "اکوفمینیست" توصیف می‌کنند، با شک و تردید می‌نگرند: این که ممکن است چیزی به نفع ارتباط زنان با طبیعت گفته شود» (Plumwood, 2003: 20). عده‌ای از مخالفان می‌پرسند که: اگر استثمار زنان و طبیعت، نتیجه رفتار مشابه نظام مردسالار است، چه تضمینی وجود دارد که پذیرش این شباهت وضعیت زنان را وخیم‌تر نکند؟ (به نقل از پلاموود در گاهنامه هلا، ۱۳۹۹: ۷۳). اورتنر معتقد است نمی‌توان زن را کاملاً به طبیعت ربط داد و جنبه‌هایی از موقعیت فرهنگی او را، حتی در محفل خانگی، نادیده گرفت. زن کودکان را که موجوداتی اجتماعی نشده‌اند، اجتماعی می‌کند و علاوه بر این، فعالیت‌های دیگری مانند آشپزی، نشان می‌دهد که زن منابع طبیعی خام را به محصولات فرهنگی تبدیل می‌کند. او متعلق به فرهنگ، اما دارای پیوندهای قوی‌تر و مستقیم‌تر با طبیعت به نظر می‌رسد و می‌توان او را بین این دو قلمرو جای داد (اورتنر، ۱۴۰۳: ۵۷-۵۹).

با وجود مخالفت و نقد برخی از فمینیست‌ها، نگرش اکوفمینیستی در حوزه اخلاق محیط زیست، نظریه‌ای مطرح و قابل توجه است؛ به‌ویژه آن که می‌توان هم در اسطوره و هم در ادبیات، برخی از ادعاهای این نظریه را دنبال کرد (پارساپور، ۱۴۰۰: ۳۱). اکوفمینیسم می‌تواند توجه زنان بیش‌تری را به خود معطوف کند؛ زیرا به مسائلی می‌پردازد که زنان در طبقه‌ها و گروه‌های اجتماعی مختلف، آن‌ها را حس می‌کنند (عنایت و فتح‌زاده، ۱۳۸۸: ۵۱). تحقیقات اکوفمینیستی فرارشته‌ای

است و خواهان تغییراتی اجتماعی در وضعیت زنان و زیست‌بوم است (همان: ۵۸). اکوفمینیسم یافته‌های خود را جهان‌شمول نمی‌داند و ادعای حل کردن تمام مشکلات را ندارد. به بیان دیگر، تکثرگرا و چندفرهنگی است و تفاوت‌ها را می‌پذیرد (ذکات، ۱۳۹۷: ۶۲-۶۳).

۲. بحث

۲-۱. پیوند و یگانگی با طبیعت

«به آفتاب سلامی دوباره خواهم داد

به جویبار که در من جاری بود

به ابرها که فکرهای طویلیم بودند

به رشد دردناک سپیدارهای باغ که با من

از فصل‌های خشک گذر میکردند

به دسته‌های کلاغان

که عطر مزرعه‌های شبانه را

برای من به هدیه می‌آوردند

به مادرم که در آئینه زندگی می‌کرد

و شکل پیری من بود

و به زمین، که شهوت تکرار من، درون ملتعبش را

از تخمه‌های سبز میانباشت_ سلامی، دوباره خواهم داد

می‌آیم، می‌آیم، می‌آیم

با گیسویم: ادامه بوهای زیر خاک

با چشمهام: تجربه‌های غلیظ تاریکی

با بوته‌ها که چیده‌ام از بیشه‌های آنسوی دیوار

می‌آیم، می‌آیم، می‌آیم

و آستانه پر از عشق می‌شود» (فرخزاد، ۱۳۷۰: ۱۴۴-۱۴۵)

واژه‌هایی مانند «آفتاب»، «جویبار»، «ابرها»، «دسته‌های کلاغان»، «سپیدارهای باغ» و «زمین»

همگی به صورت نمادین و حقیقتی از طبیعت در شعر حضور دارند که چیزی بیش‌تر از یک پس‌زمینه برای زندگی انسانی معرفی می‌شوند و به طور مستقیم در تجربه‌های انسانی و فردی فروغ فرخزاد دخیل‌اند. این ارتباط عمیق بین انسان و طبیعت، در اکوفمینیسم اهمیت به‌سزایی دارد. در عبارت «سلامی دوباره خواهم داد»، شاعر علاوه بر توجه، تعامل با طبیعت و احترامش به آن را نشان می‌دهد و این اشاره به معنای بازگشت به طبیعت و تجدید ارتباط با آن هم است. «زمین، که شهوت تکرار من، درون ملتپیش را از تخمه‌های سبز می‌انباشت»، به رشد و تکثیر گیاهان اشاره دارد که به نوعی نمادی از طبیعت در حال رشد و زندگی است. «می‌آیم» که مدام تکرار می‌شود، اشاره به بازگشت به ریشه‌ها و آغاز دوباره دارد و از نگاه اکوفمینیستی، این بازگشت می‌تواند بازگشت به روابط سالم‌تر با طبیعت باشد. شاعر از «گیسو» و «چشم‌ها» به عنوان ویژگی‌هایی برای تجربه‌های زیستی خود یاد می‌کند که این تجربه‌ها می‌توانند به عنوان نمادی از درک عمیق از طبیعت و خود زنانه باشد. طبیعت تنها یک پس‌زمینه خاموش نیست؛ بلکه در تجربه‌های فردی و اجتماعی به ایفای نقش می‌پردازد که این نقش در ارتباط با زنان، بیش‌تر به چشم می‌آید.

- «دست‌هایم را در باغچه می‌کارم
سبز خواهم شد، می‌دانم، می‌دانم، می‌دانم
و پرستوها در گودی انگشتان جوهریم
تخم خواهند گذاشت

گوشواری به دو گوشم می‌آویزم
از دو گیل‌اس سرخ همزاد

و به ناخن‌هایم برگ گل کوکب می‌چسبانم» (همان: ۱۵۳)

«دست‌هایم را در باغچه می‌کارم»، نشان می‌دهد که شاعر پیوندی نزدیک و اولیه با طبیعت دارد. در فرهنگ‌ها و سنت‌های مختلف، دست‌ها به عنوان نمادی برای ایجاد تغییر و رشد در زمین در نظر گرفته می‌شوند که این عمل را در زنان می‌توان شکلی از قدرت و خودمختاری در نظر گرفت. زنان غالباً با تحمیل نقش‌های اجتماعی و خانوادگی، از قدرت خلاقانه خود در دنیای طبیعی محدود شده‌اند؛ اما در این شعر، فروغ با دست‌هایش دنیای جدیدی می‌سازد.

در سطر «سبز خواهیم شد، می دانم، می دانم، می دانم»، تکرار و اطمینان نشانه‌ای از توانایی در رشد و شکوفایی است. در اکوفمینیسم، زنان از نظر تاریخی مانند طبیعتی تلقی شده‌اند که باید در چارچوب‌های اجتماعی قرار بگیرند؛ اما در این شعر، زن از محدودیت رها نشده است، بلکه بر روی توانایی خود تأکید دارد. این سبزشدن می‌تواند استعاره‌ای از بازگشت به اصل طبیعی و حق رشد در دنیای آزاد باشد.

«پرستوها در انگشتان جوهری‌ام تخم خواهند گذاشت»، به‌وضوح به ارتباط میان زن و طبیعت اشاره دارد. زنان به عنوان نگه‌دارندگان و پرورش‌دهندگان طبیعت و زندگی در نظر گرفته می‌شوند. «تخم‌گذاری پرستوها در انگشتان دست»، نماد قدرت زن در نقش‌آفرینی، سازندگی و تولید است. در بخشی که شاعر از «آویختن گوشواره‌های گیلان» و «چسباندن برگ‌های کوب» می‌گوید، از بخشیدن طراوت و زیبایی به زن حکایت می‌کند و در این بخش‌ها طبیعت نیز بخشی از هویت و بدن زنانه می‌شود و با او به یگانگی می‌رسد. در این شعر، زن با خودآگاهی به طبیعت متصل است و از آن برای رشد، باروری، زیبایی و هویت خود استفاده می‌کند.

- «هرگز آرزو نکرده‌ام

یک ستاره در سراب آسمان شوم

یا چو روح برگزیدگان

همنشین خامش فرشتگان شوم

هرگز از زمین جدا نبوده‌ام

با ستاره آشنا نبوده‌ام

روی خاک ایستاده‌ام

با تنم که مثل ساقه گیاه

باد و آفتاب و آب را

می‌مکد که زندگی کند

بارور ز میل

بارور ز درد

روی خاک ایستاده‌ام

تا ستاره‌ها ستایشم کنند
تا نسیم‌ها نوازشم کنند

از دریچه‌ام نگاه می‌کنم
جز طنین یک ترانه نیستم
جاودانه نیستم
جز طنین یک ترانه جستجو نمی‌کنم
در فغان لذتی که پاکتر
از سکوت ساده غمیست
آشیانه جستجو نمی‌کنم
در تنی که شب‌میست
روی زنبق تنم» (همان: ۲۵-۲۶)

در بخش اول شعر، فروغ به پیوند ناگسستنی زن و زمین اشاره دارد و بقای خود را در تغذیه از زمین و شبیه به گیاهی می‌بیند که این هم‌زیستی با طبیعت، در تضاد با عقیده افرادی است که تنها در جست‌وجوی آسمان و ستارگان هستند و از زندگی روزمره و ارتباطشان با زمین، دوری می‌جویند.

در این شعر ستایش از طبیعت، ارتباط با آن و بی‌میلی به جدایی از زمین و پرواز به آسمان، نقد به ایده‌هایی است که موجودات انسانی (به‌ویژه زنان) را از طبیعت جدا می‌کند. در این نگاه، طبیعت مانند موجود زنده و پویایی در کنار انسان قرار گرفته می‌شود نه چیزی که باید تسخیر یا تصرف شود.

عبارات «بارور ز میل» و «بارور ز درد»، تجربه انسانی را بیان می‌کنند که نه بر اساس میل و رشد و بقا، بلکه بر اساس درد و رنج‌های ناشی از هم‌زیستی با طبیعت است. این عبارات می‌تواند اشاره‌ای غیر مستقیم باشد به تاریخ استعمارگرایانه و ستم‌گرایانه‌ای که در حق زنان و طبیعت روا داشته شده است.

- «به من بگو... به من بگو
زن چگونه است

آن‌گاه که عاشق می‌شود؟

مثل یاس رازقی‌ست؟ (الصباح، ۱۴۰۲: ۷)

در این شعر، زن عاشق به یاس رازقی تشبیه شده که سنت رایجی است و زن را در پیوند با طبیعت به تصویر می‌کشد. اکوفمینیسم از دو زاویه می‌تواند این پیوند را ببیند: ارتباط زن با طبیعت و اشتراک در قدرت، زاینده‌گی یا قراردادن زن در یک جایگاه صرفاً لطیف و شکننده برای توجیه نقش‌های سنتی زنان در جامعه.

در نظریه‌های اکوفمینیستی، عشق به طبیعت نوعی استعاره از روابط قدرت هم است. همان‌طور که در جوامع سرمایه‌داری طبیعت استثمار می‌شود، زنان نیز اغلب تحت سلطه ساختارهای مردانه قرار می‌گیرند. اگر زن در هنگام عشق‌ورزیدن به گل تشبیه می‌شود، آیا این عشق به رشد و آزادی او منجر می‌شود یا او را شکننده‌تر و وابسته‌تر می‌کند؟

- «می‌گویند:

زنان سخنور

گیاهانی هستند که حتی بیابان آن‌ها را نمی‌پذیرد

و آن‌که شعر می‌نویسد

تنها آوازه‌خوانی‌ست» (الصباح، ۱۴۰۳: ۱۸)

زنان در این شعر، به عنوان سخنور یا شاعر معرفی می‌شوند. در نگاه‌های فمینیستی، زنان در تقابل با سیستم‌های مردسالار حاکم قرار می‌گیرند و می‌خواهند نماد مبارزه و مقاومت در برابر این ساختارهای اجتماعی باشند. حال این زنان که هنجارشکنی می‌کنند و برای برابری گام برمی‌دارند، به گیاهانی تشبیه می‌شوند که حتی اجازه ندارند در دشوارترین وضعیت، برای حیات خود تلاش کنند و شکوفا شوند.

شعر نوشتن به عنوان آوازه‌خوانی توصیف می‌شود که می‌تواند نمادی از این باشد که در جامعه‌ای که ساختارهای قدرت در آن به سختی شکسته می‌شود، حتی کسانی که برای تغییر مبارزه می‌کنند (مانند زنان سخنور)، ممکن است نتایج عملشان بیش‌تر به صورت صدا و شعار دربیاید، نه عمل و تحولات واقعی.

این بخش می‌تواند به چالش‌های زنان در راه مبارزات خود اشاره داشته باشد که با موانع و سرکوب‌های بسیاری همراه است.

- «آن‌گاه که بر دانه‌های پراکندهٔ یاقوت قدم می‌گذارم
 آیا این برگ‌های درختانند یا اندیشه‌اند؟
 آیا جنگل نیز غمگین می‌شود؟
 گریه می‌کند آیا؟
 به خاطره‌هایش فکر می‌کند؟
 آیا درد می‌کشد؟
 ناله می‌کند؟

آیا درخت‌ها گذشته را به یاد دارند؟» (الصباح، ۱۴۰۳: ۳۱-۳۲)

در گام نخست، هم‌ذات‌پنداری شاعر با طبیعت (خاصه درخت)، به چشم می‌آید که در آن شاعر درخت را موجودی زنده می‌بیند که مشتاق است بدانند علاوه بر برخورداری از حیات، آیا دیگر ویژگی‌های رنج‌آور انسانی را دارد یا نه. با نگاه اکوفمینیستی، می‌توان در نظر داشت که شاعر قصد دارد وضعیت دشوار خود را با شرایط نامطلوب طبیعت بسنجد و به نتیجه‌ای مشابه برسد.

- «چه کنم؟

با میراث عاطفی تو

که چون بوته‌های یاسمن

در خون من روییده است؟» (الصباح، ۱۴۰۲: ۸۲)

شاعر از طریق تشبیه احساسات به گیاهی معطر و زنده، رابطهٔ طبیعت و زن را نشان می‌دهد. رشد بوته‌های یاسمن در خون زن، بیانگر آن است که طبیعت و عاطفه، بخشی جدایی‌ناپذیر از وجود او هستند. این تصویر نشان می‌دهد که تجربهٔ عاطفی زن نه تنها در ذهن، بدنش را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

عشق در این شعر، تجربه‌ای صرفاً روحی نیست؛ بلکه مادی و جسمانی در نظر گرفته شده است. گیاهی که در خون زن می‌روید، نشان می‌دهد که عشق و رنج ناشی از آن، در تار و پود وجود زن تنیده است و زن نه صرفاً عاشق، بلکه حامل میراثی عاطفی است که مانند طبیعت در او ریشه دوانده است.

- «همه می‌دانند

همه می‌دانند

که من و تو از آن روزنهٔ سرد عبوس
باغ را دیدیم
و از آن شاخهٔ بازیگر دور از دست
سیب را چیدیم

همه می‌ترسند
همه می‌ترسند؛ اما من و تو
به چراغ و آب و آینه پیوستیم
و نترسیدیم

سخن از پیوند سست دو نام
و هم‌آغوشی در اوراق کهنهٔ یک دفتر نیست
سخن از گیسوی خوشبخت منست
با شقایق‌های سوختهٔ بوسهٔ تو
و صمیمیت تن‌هامان، در طراری
و درخشیدن عربانیمان
مثل فلس ماهی‌ها در آب
سخن از زندگی نقره‌ای آوازبست
که سحرگاهان فوارهٔ کوچک می‌خواند

ما در آن جنگل سبز سیال
شبی از خرگوشان وحشی
و در آن دریای مضطرب خونسرد
از صدف‌های پر از مروارید
و در آن کوه غریب فاتح
از عقابان جوان پرسیدیم

که چه باید کرد

همه می‌دانند

همه می‌دانند

ما به خواب سرد و ساکت سیمرغان، ره یافته‌ایم

ما حقیقت را در باغچه پیدا کردیم

در نگاه شرم‌آگین گلی گمنام» (همان: ۱۱۵-۱۱۶)

«دیدن باغ از روزنه سرد عبوس» و «پیوستن به چراغ و آب و آینه»، به عنوان عملی آزادی‌بخش و زیباشناختی معرفی می‌شود که با نترسیدن و کنار گذاشتن هراس‌های اجتماعی همراه است که این کنش آزادی‌خواهانه، از زبان یک زن بیان می‌شود.

بخش‌هایی مانند «سخن از گیسوی خوشبخت من است/ با شقایق‌های سوخته بوسه تو»، به جسمانیت و رابطه فیزیکی زنان با طبیعت اشاره دارد.

در قسمت‌هایی از شعر، جست‌وجو برای حقیقت و پاسخ به پرسش‌های بزرگ زندگی از طریق ارتباط با طبیعت و موجودات آن داده می‌شود: «در آن کوه غریب فاتح/ از عقابان جوان پرسیدیم که چه باید کرد». این جست‌وجو در طبیعت، نمادی از تلاش برای یافتن پاسخ‌های عمیق‌تر به سؤالات انسانی است که در جوامع تحت تسلط ساختارهای اجتماعی پیچیده، به آن دست نیافته‌ایم. در سطر «ما حقیقت را در باغچه پیدا کردیم/ در نگاه شرم‌آگین گلی گمنام»، حقیقت در دنیای متشکل از ساختارهای اجتماعی یافت نمی‌شود؛ بلکه در دنیای طبیعی و در باغچه‌ای یافت می‌شود که این می‌تواند نوعی بازگشت به طبیعت باشد؛ فضا و مکانی‌هایی‌بخش از ساختارهای اجتماعی و جنسیتی.

- «ما عشقمان را در غبار کوچه می‌خواندیم

ما با زبان ساده گل‌های قاصد آشنا بودیم

ما قلب‌هامان را به باغ مهربانی‌های معصومانه می‌بردیم

و به درختان قرض می‌دادیم» (فرخزاد، ۱۳۷۰: ۱۵).

آشنایی با زبان ساده گل‌های قاصد، به پیوند عمیق و هم‌زیستی گیاهان با انسان‌ها اشاره دارد. «گل‌های قاصد» نماد پیام‌های طبیعت‌اند که انسان آن‌ها را درک می‌کند.

«باغ مهربانی‌های معصومانه» به دنیایی بی‌دغدغه و خالص اشاره می‌کند که در آن، انسان‌ها و طبیعت در یک وضعیت هماهنگ و بدون خشونت با هم زندگی می‌کنند. از نگاه اکوفمینیستی، این شعر به تأسیس دنیایی آرمانی و سالم اشاره می‌کند که در آن انسان‌ها، به‌ویژه زنان مسئولیت‌های مراقبتی نسبت به طبیعت دارند.

«قرض دادن به درختان»، نماد بازگشت به تعادل و رابطه‌ای برابر و متقابل با دنیای طبیعت است که این ارتباط، نقدی به رابطه سلطه‌گرانه انسان‌ها با طبیعت است که همواره چیزی از آن می‌کاهد و چیزی نمی‌افزاید. در این شعر انسان‌ها و درختان در یک فضای مراقبتی و حمایتی از یکدیگر قرار دارند و ارتباط عاطفی عمیق بین انسان و طبیعت به چشم می‌خورد.

۲-۲. اعتراض به بهره‌کشی و استثمار زن و طبیعت

- «آن روزها رفتند

آن روزهای خوب

آن روزهای سالم سرشار

آن آسمان‌های پر از پولک

آن شاخساران پر از گیلان

آن خانه‌های تکیه‌داده در حفاظ سبز پیچک‌ها بیکدیگر

آن بام‌های بادبادک‌های بازیگوش

آن کوچه‌های گیج از عطر اقاقی‌ها» (همان: ۹)

شاعر در توصیف «خانه‌های تکیه‌داده در حفاظ سبز پیچک‌ها» و «بام‌های بادبادک‌های بازیگوش»، تصاویری به دست می‌دهد که پر از حیات و ارتباط مستقیم با دنیای طبیعی باشند. شاعر وقتی از «روزهای خوب»، «روزهای سالم سرشار» و «آسمان‌های پر پولک» سخن می‌گوید، دورانی را یادآوری می‌کند که انسان و طبیعت ارتباط عمیق‌تری با هم داشتند.

«آن روزها رفتند»، به طور تلویحی به روند تخریب یا فاصله‌گرفتن از این هماهنگی طبیعی اشاره دارد. زنان در فرهنگ برخی جوامع، نقش‌های اصلی را در محافظت و ارتباط با زمین ایفا کرده‌اند که از دست‌رفتن «روزهای خوب» در این‌جا، می‌تواند نماد از بین‌رفتن قدرت و نقش زنان در نگهداری از طبیعت باشد.

«شاخساران پر از گیلان» و «کوچه‌های گیج از عطر افاقی»، تعریفی حسرت‌بار از روزهایی است که طبیعت نقش و حضور بیش‌تری در زندگی انسان‌ها داشت.

- «همه هستی من آیه تاریکیست

که ترا در خود تکرارکنان

به سحرگاه شکفتن‌ها و رستن‌های ابدی خواهد برد

من در این آیه ترا آه کشیدم، آه

من در این آیه تو را

به درخت و آب و آتش پیوند زدم» (همان: ۱۵۰)

تکرارکنان می‌تواند نماینده فرآیند بازسازی و تجدید باشد. در اکوفمینیسم، زنان که نماینده ارتباط با طبیعت‌اند، نماد بازسازی طبیعت هم محسوب می‌شوند. عبارت «سحرگاه شکفتن‌ها و رستن‌های ابدی» می‌تواند به رشد و پیشرفت انسان‌ها و طبیعت به عنوان یک کل اشاره داشته باشد. «آه کشیدن» می‌تواند نمادی از درد و اعتراض باشد که از سرکوب طبیعت و زنان برمی‌خیزد. از دیدگاه اکوفمینیستی، زنان و طبیعت همواره در معرض بهره‌برداری و آسیب‌اند که این پیوند نشانه احساس مسئولیت و همبستگی عاطفی با طبیعت است. ایده برابری انسان با طبیعت و اهمیت پیوند این دو در این شعر چشمگیر است.

- «عزیزانم!

چگونه می‌توانم وطنی را که در چنگال وحشت است

نادیده بگیرم

چگونه می‌توانم از این ورشکستگی روحی و مطالعات فرهنگی

و این ناکامی ملی

و این خشکسالی و پوچی بگذرم؟

{...}

عزیزانم!

این عصر

نه عصر شعر است و

نه عصر شاعران

آیا گندم از پیکر تهیدستان می‌روید؟
آیا گل از چوبه دار شکوفه می‌دهد؟
و آیا از حدقه چشم مردگان

گل‌های سرخ غنچه می‌دهند؟» (الصباح، ۱۴۰۲ الف: ۲۶)

خشکسالی و پوچی در نگاه اکوفمینیستی، تنها یک پدیده محیط زیستی نیست؛ بلکه استعاره‌ای از سلطه نظام‌های مردسالار و سرمایه‌داری است که هم طبیعت را نابود و هم زنان را سرکوب می‌کند. این ترکیب نشان‌دهنده درهم‌تنیدگی تخریب محیط زیست با بحران‌های انسانی و اجتماعی است.

روبین گل از درختان اندوه، پرسشی اکوفمینیستی است که رابطه رنج و باروری را نشان می‌دهد. پرسش می‌تواند این‌گونه مطرح شود: آیا در شرایط سرکوب و اندوه، امکان شکوفایی وجود دارد؟ روبین گندم از پیکر تهی‌دستان، اشاره به استثمار تهی‌دستان در نظام‌های سرمایه‌داری مردسالار دارد. همان‌طور که زمین به طور بی‌رویه بهره‌برداری می‌شود، بدن و کار تهیدستان نیز به مصرف می‌رسد.

چوبه دار، نماد سرکوب سیاسی و اجتماعی است. در طول تاریخ بسیاری از زنان و آزادی‌خواهان با مرگ از میان برداشته شده‌اند. این پرسش، امید به زایش دوباره از دل مرگ را به چالش می‌کشد. در این شعر، اکوفمینیسم نشان می‌دهد که چگونه سرنوشت زنان، تهیدستان و طبیعت در یک سیستم ستمگر به هم گره خورده است. خشکسالی، استعاره‌ای از خشونت اجتماعی است. پرسشی اساسی در اثر به چشم می‌خورد: آیا در جهانی که زنان، طبیعت و طبقات فرودست سرکوب می‌شوند، هنوز امیدی برای رشد و شکوفایی وجود دارد؟

– «من

آهویی که در بیابان زاده می‌شود
در بیابان عاشق می‌شود
و در بیابان می‌میرد
پابره‌نه، زمستان و تابستان
به جست‌وجوی نخلی، میوه‌ای
بوته‌ای سبز

و دستی مهربان که
 که آبی بر من بپاشد
 اما دور و برم چیزی نیست
 جز قبیله‌هایی
 که به زنده‌گور کردن زن‌ها عادت کرده‌اند!
 {...}

پس چه بنویسم؟
 در وطنی که از شعر می‌ترسد
 و از عطر گل و

از سواد زنان!» (الصباح، ۱۴۰۲: ب: ۱۲۵-۱۲۸)

استفاده از عبارت «دانه شنی له‌شده آفتاب و باد و باران» زن را همانند طبیعت، تحت فشار و استثمار نیروهای قهری می‌داند.

شاعر در تشبیه خود به آهو، حیات زن را همانند حیوانی در طبیعت، در چرخه‌ای از تولد، عشق و مرگ قرار می‌دهد؛ بدون این که تمدن انسانی او را پناه دهد.

در سطر «به جست‌وجوی نخلی، میوه‌ای، بوته‌ای سبز و دستی مهربان که بر من آبی بپاشد»، در میانه این فضای تاریک، زن همچنان در جست‌وجوی حیات است. در تفکر اکوفمینیستی، طبیعت نماد حیات و باروری است و زن در پی یافتن نشانه‌هایی از زندگی است؛ اما در محیطی که خشک و بی‌رحم است. «دستی مهربان» اشاره دارد به امید زن برای یافتن همدل و حمایت در جهانی که علیه اوست.

بخش آخر، ترس ساختارهای قدرت از آگاهی، زیبایی و بیان زنانه را بیان می‌کند. در نگاه اکوفمینیستی، می‌توان این را همان ترسی دانست که نظام‌های استعماری و سرمایه‌داری از آن دارند: زن و طبیعت اگر آزاد باشند، می‌توانند نظام سلطه را به چالش بکشند.

- «آن روزها رفتند

آن روزها مثل نباتاتی که در خورشید می‌پوسند

از تابش خورشید، پوسیدند

و گم شدند آن کوچه‌های گیج از عطر افاقی‌ها

در ازدحام پرهیاهوی خیابان‌های بی‌برگشت

و دختری که گونه‌هایش را
با برگ‌های شمعدانی رنگ می‌زد، آه
اکنون زنی تنهاست
اکنون زنی تنهاست» (همان: ۱۵-۱۶)

«زدحام پرهیاهوی خیابان‌های بی‌برگشت»، تصویری از زندگی مدرن ارائه می‌دهد که در آن، فضای طبیعی جای خود را به بی‌روچی می‌دهد. «بی‌برگشت» می‌تواند نشانه‌ای از فضاهای ازدست‌رفته‌ای باشد که می‌توانستند پناهگاهی امن برای آرامش و ارتباط با طبیعت باشند. در نگاه اکوفمینیستی، این انتقال به زندگی شهری و از دست‌دادن رابطه با طبیعت، ممکن است نقدی به تغییرات جوامع مدرن و صنعتی باشد که باعث جدا شدن انسان‌ها از دنیای زنانه می‌شود.

«دختری که گونه‌هایش را با برگ‌های شمعدانی رنگ می‌زد»، تصویری از دوران زیبایی و جوانی است که در آن، زن در ارتباط و هماهنگی کامل با طبیعت به سر می‌برد. شمعدانی، به عنوان گلی زیبا و پرشکوه، نمادی از زیبایی طبیعی است که با آن ارتباط عاطفی برقرار می‌شود؛ اما اکنون آن «دختر»، به «زنی تنها» تبدیل شده است؛ جایی که پیوند با طبیعت و معصومیت گذشته وجود ندارد. از نظر اکوفمینیستی، این گذار از دوران ارتباط با طبیعت به دوران تنهایی و جدایی، نماد از دست‌دادن هویت‌های زنانه و قدرت‌های طبیعی است که در جوامع مدرن، تحت فشار و استثمار قرار می‌گیرند.

شاعر با تکرار عبارت «اکنون زنی تنهاست»، به شکل تلویحی به تنهایی و از بین رفتن ارتباط عاطفی زن با دنیای طبیعی اشاره می‌کند که این تنهایی می‌تواند به معنای جدا شدن از آن چیزی باشد که در گذشته به آن وابسته بوده است؛ یعنی طبیعت. زنان در بسیاری از جوامع سنتی، نقش مهمی در نگهداری از طبیعت داشته‌اند و طبیعت برای آن‌ها به عنوان منبع قدرت و هویت به شمار می‌آمد؛ بنابراین جدایی از آن، به معنای از دست‌دادن بخشی از قدرت و هویت زنان است.

۲-۳. ابراز ناراحتی و نابودی و تخریب طبیعت

- «در اتاقی که باندازه یک تنهائیت

دل من

که به اندازه یک عشقست

به بهانه‌های ساده خوشبختی خود می‌نگرد

به زوال زیبای گل‌ها در گلدان
به نهالی که تو در باغچه‌خانه‌مان کاشته‌ای
و به آواز قناری‌ها

که به اندازه یک پنجره می‌خوانند» (فرخزاد، ۱۳۷۰: ۱۵۲)

«زوال زیبای گل‌ها در گلدان»، می‌تواند استعاره‌ای از تخریب و آسیب‌های محیط زیست باشد. گلدان، به عنوان یک محیط محصور و کنترل‌شده، نشانه‌ای از محدودیت‌هایی است که به طبیعت وارد می‌شود.

«نهالی که تو در باغچه‌خانه‌مان کاشتی»، می‌تواند نماد تغییر و رشد باشد که در آن زن و طبیعت، به هم پیوند می‌خورند و با هم رشد می‌کنند. «نهال» می‌تواند نماد مسئولیت‌های زیست-محیطی زنان باشد که به شکل مؤثری در مراقبت از زمین نقش دارند.

«آواز قناری که به اندازه یک پنجره می‌خوانند»، می‌تواند نشانگر آزادی و ابراز احساسات در فضای آزاد باشد. پنجره نشانه‌ای از ارتباط با دنیای بیرون است و قناری‌ها نمایانگر صداهایی که در طبیعت و جامعه جاری است؛ اما آواز آن‌ها به اندازه پنجره محدود و کوچک است که یادآور چالش‌هایی است که زنان و طبیعت با آن روبه‌رو هستند.

- «بسیار می‌ترسم

از این‌که ابری نم‌اند

بارانی نم‌اند

درخت‌های جنگل باقی نم‌اند

به همین خاطر

از تو می‌خواهم

مرا در میان کلمات بکاری» (الصباح، ۱۴۰۲ الف: ۲۳)

ترسی که در این شعر وجود دارد، از دیدگاه اکوفمینیستی قابل توجه است و می‌تواند شخصی یا جمعی باشد؛ ترس از نابودی طبیعت در جهانی که با تغییرات اقلیمی و تخریب محیط زیست همراه است و ترس از نابودی هویت زنانه در جهانی که زنان را سرکوب و صدایشان را خاموش می‌کند. ابر و باران، نماد باروری و زایش‌اند؛ عناصری که به طور سنتی زن و طبیعت را در زاینده‌گی به هم ربط می‌دهند و از بین رفتن آن‌ها، به معنای خشکسالی، نازایی و مرگ حیات است.

استفاده از فعل کاشتن در سطر آخر، زبان را به فرایند رشد طبیعی تشبیه می‌کند؛ گویی کلمات همانند دانه‌هایی هستند که می‌توانند جایگزین درختان از دست‌رفته شوند. در فمینیسم، بازآفرینی زبان و روایت‌های زنانه، یکی از ابزارهای مبارزه علیه سرکوب است. از آن‌جا که بهره‌کشی از طبیعت و زنان به هم شبیه است، در برخی آثار خود نگرانی‌هایشان را از این نابودی مشترک بیان می‌کنند که این نابودی هم شامل طبیعت می‌شود و هم زنان. در این شعر، در واقع شاعر راهی برای بقا در زبان می‌جوید و می‌توان آن را مقاومتی در برابر نابودی طبیعت و سرکوب اجتماعی دانست.

۲-۴. حضور مردان و رفتار آن‌ها با طبیعت/ زن

- «مرد،

در وقت بی‌کاری می‌نویسد

و زن،

در روزهای باروری

وقتی مالامال از آذرخش و میوه استوایی است» (الصباح، ۱۴۰۲: ب: ۲۷)

نوشتن مرد در هنگام بی‌کاری، می‌تواند نشان دهد که نوشتن برای او آگاهانه و خلاقانه است، نه ضرورتی حیاتی. نوشتن او مستقل از بدنش اتفاق می‌افتد؛ در حالی که نوشتن زن وابسته به بدن، باروری و چرخه‌های طبیعت است. این تمایز می‌تواند نشانه‌ای از دوگانگی سنتی فرهنگ/ طبیعت باشد که به شدت مورد انتقاد اکوفمینیست‌هاست. آن‌ها، با نسبت دادن عقلانیت کامل به مرد و تحمیل نقش‌های طبیعی (باروری، زایایی و...) به زن مخالفاند. از دیدگاه اکوفمینیستی، این شعر می‌تواند نقدی بر کلیشه‌های تاریخی باشد که زنان همواره به نقش‌های تولیدمثلی محدود شده‌اند؛ اما نوشتن و فعالیت‌های فرهنگی مرد، مستقل از تن اوست. نیز پرسشی مطرح می‌شود که آیا خلاقیت زن با بدنش گره خورده و تنها در این صورت ارزشمند است؟ آیا امکان رهایی زن از این وضعیت وجود دارد؟ این شعر، هم می‌تواند بازتولید کلیشه‌ها باشد و هم نقدی بر آن‌ها.

- «زنانگی من با دست‌های تو شکل می‌گیرد

به همان شیوه که ماه آوریل درخت به درخت

گنجشک به گنجشک
میخک به میخک
و هر چه مرا دوست‌تر بداری
و هر گاه به من بیشتر توجه کنی
جنگل‌هایم سبزتر می‌شوند
تپه‌هایم بلندتر
لب‌هایم پرتر
و موهایم جنون‌آمیزتر!
اولین بار
جغرافیای روحم را
با دست‌های تو کشف کردم
پشته به پشته
چشمه به چشمه
ابر به ابر
تپه به تپه...
من مدیون توام
برای بادام‌ها و انگورهایم
هلوها
و سیب‌هایم
مدیون تو
برای تنوع فصل‌هایم
و تمامی این شیرینی در میوه‌هایم
مدیون توام

برای دانه گندمی که بر پلک‌هایم می‌روید» (همان: ۲۸-۲۹)

در این شعر، روح و تن زن، با عناصر طبیعی در هم آمیخته و بارها بر باروری تأکید شده است. این باروری، به شکل باروری زمین زراعی است که از یک سو می‌تواند ستایشی برای طبیعت زنانه

باشد و از سوی دیگر، خطر فروکاستن زنانگی به امری طبیعی و غریزی وجود دارد. شاعر شکوفایی و رشد خود را در گرو لمس مردانه می‌داند که این وابستگی، می‌تواند بازتابی از ساختار سنتی حاکمی باشد که زنان را وابسته به نقش‌های تعریف‌شده در چارچوب روابط مردسالارانه نگه می‌دارد.

- «مردی را می‌شناسم

که زن درونم را بیدار کرد

و وقتی به او پناه بردم

بیابان دلم را

پر از درخت ساخت!» (همان: ۷۸)

در این شعر، مرد به عنوان عاملی برای رشد و رهایی زن معرفی می‌شود و در این تصویر، زن بدون مرد حیات ندارد و مرد با حضور خود زن را سبز و بارور می‌کند. این شعر از یک سو، زنانگی و طبیعت را به هم پیوند می‌دهد و از سوی دیگر، زن را در جایگاه وابسته به مرد قرار می‌دهد.

- «سخن از پیچ‌ترسانی در ظلمت نیست

سخن از روزست و پنجره‌های باز و هوای تازه

و اجاقی که در آن اشیاء بیهده می‌سوزند

و زمینی که ز کشتی دیگر بارور است

و تولد و تکامل و غرور

سخن از دستان عاشق ماست

که پلی از پیغام عطر و نور و نسیم

بر فراز شب‌ها ساخته‌اند

به چمنزار بیا

به چمنزار بزرگ

و صدایم کن، از پشت نفس‌های گل ابریشم

همچنان که آهو جفتش را» (فرخزاد، ۱۳۷۰: ۱۱۶-۱۱۷)

این شعر با تصاویری از نور، روز، پنجره‌های باز، هوا و تولد، به فضایی پر از زندگی و رشد اشاره دارد. باروری زمین در سطر بعدی، به تولد و تکامل و غرور و عشق میان دو تن پیوند می‌خورد و به نوعی موازی با آن حرکت می‌کند. «چمنزار»، «گل ابریشم» و «آهو» کلماتی‌اند که لحظات فروغ با

معشوقش را با طبیعت گره می‌زند و نقش چشمگیر طبیعت را در زندگی او ثابت می‌کند. حتی در این شعر حضور مرد را تنها به عنوان معشوق می‌توان حس کرد و حدس زد و وجود او و ارتباطش با زن/طبیعت به صراحت اشعار سعادت‌الصباح نیست.

۳. نتیجه‌گیری

آنچه در شعر سعادت‌الصباح روشن است، تشبیه زن به گیاه، در موقعیت‌های مختلف و ارتباط بسیار آن دو است که شاعر با توجه به وضعیت زنان مختلف، در انتخاب واژه‌های مربوط به گیاهان دقت کرده است. در اشعار فروغ فرخزاد هم، این نوع تشبیه دیده می‌شود و ارتباط زن با طبیعت عمیق‌تر است؛ به گونه‌ای که منجر به هم‌هویتی و یگانگی روح و تن زن با زمین می‌شود. فروغ به تخریب طبیعت، واکنش و توجه نشان می‌دهد و سعادت‌الصباح نیز نگرانی خود را از نابودی طبیعت و به تبع آن نابودی زنان، ابراز می‌کند. پیوند زن با طبیعت در اشعار این دو شاعر، در بستر وضعیت جغرافیایی شکل کامل‌تری دارد. آن‌ها از تأثیر شرق و سرزمین خود در آثارشان بهره برده‌اند تا در تصویرسازی ملموس‌تر عمل کنند و شباهت آثار این دو شاعر می‌تواند ریشه در نزدیکی سرزمین‌هایشان به یکدیگر داشته باشد که منجر به شباهت وضعیت زن و طبیعت در هر دو جغرافیا می‌شود. به نظر می‌رسد سعادت‌الصباح در پاره‌ای موارد، تحت تأثیر سنتی قرار گرفته که زن و طبیعت را فرودست و مرد را مسلط می‌داند؛ اما در بخش‌های قابل توجه‌تری، به وضعیت حاکم معترض است و این اعتراض به وضعیت زنان، اعتراض به شرایط بهره‌کشی از طبیعت را هم به ذهن متبادر می‌کند و بر عکس. او زنان و طبیعت را در نظام‌های خودکامه دارای سرنوشتی یکسان می‌داند. در شعر فروغ، بازگشت زنان به دنیای طبیعی و کنار گذاشتن هراس‌های اجتماعی، درخور توجه است که برای این بازگشت، از نمادهای مربوط به طبیعت استفاده می‌شود. او به قدرت باروری و شکوفایی زنان و طبیعت، اعتماد دارد و امیدوار است. در اشعار سعادت‌الصباح در پیوند با اکوفمینیسم، حضور پررنگ مردان دیده می‌شود که این حضور در نشانه‌های اکوفمینیستی اشعار فروغ آن‌قدر کم‌رنگ است که به چشم نمی‌آید. در شعر سعادت‌الصباح مرد ارتباط کم‌عمق‌تری با طبیعت دارد و از طرفی، حضور مرد در ارتباط با نمادهای اکوفمینیستی، برای بارور کردن، شکوفا کردن و وابستگی زن به وجود اوست. در این مورد، تفاوت فروغ و سعادت‌الصباح روشن است. در شعر فروغ، لحظه‌های شاعر با معشوق خود به طبیعت گره می‌خورد و عشق در بستر طبیعت اتفاق می‌افتد. او همچنین نگاهی حسرت‌بار به

گذشته دارد که در آن، نزدیکی زنان با طبیعت بیش تر بود؛ حسرتی از این دست در آثار سعادتالصبح غایب است. یکی دیگر از مهم ترین مشخصه های شعر سعادتالصبح در پیوند با طبیعت، ایجاد پرسش است؛ پرسشی که مخاطب را نه تنها در مقام قضاوت، که در مقام اندیشیدن قرار می دهد و مضمون اصلی این پرسش ها این است که آیا تشابه زن و طبیعت، زن را در مقام فرودستی قرار می دهد یا او را قدرتمند و متعالی جلوه می دهد؟ در آثار بررسی شده، توجه فروغ فرخزاد و سعادتالصبح به طبیعت و پیوند زن با آن، بسامد بسیاری دارد؛ نوع بیان این دو شاعر است که با توجه به جهان بینی و دغدغه مندی شان، تفاوت های گاه جزئی و گاه قابل توجهی را ایجاد می کند.

کتابنامه

- الصباح، سعاد. (۱۴۰۲ الف). *رؤبانی از عشق*. ترجمه میسون پرنیانی فرد. تهران: ایجاز.
- الصباح، سعاد. (۱۴۰۲ ب). *عاشقانه ها*. ترجمه موسی بیدج. تهران: نگاه.
- الصباح، سعاد. (۱۴۰۳). *به وقت زن بودن*. ترجمه اصغر علی کرمی. تهران: شالگردن.
- اورتنر، شری ب. (۱۴۰۳). «آیا نسبت زن به طبیعت مانند نسبت زن به فرهنگ است؟». در مجموعه مقالات فمینیسم و دیدگاه ها. ترجمه فیروزه مهاجر. تهران: تنظیم شهلا اعزازی. تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- پارساپور، زهرا. (۱۴۰۰). «خوانش اکوفمینیستی داستان "زنان بدون مردان"». *جستارهای نوین ادبی*. ش ۲۱۵، صص ۲۷-۴۴.
- پورقریب، بهزاد. (۱۳۹۷). «نقد فمینیستی بوم گرای رمان جای خالی سلوچ». *ادبیات پارسی معاصر*، س هشتم، ش دوم، ۱۷-۳۴.
- ذکاوت، مسیح. (۱۳۹۷). «درآمدی بر بوم فمینیسم: مطالعه موردی دو دوست و دیلینگ دیلینگ». *مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز*. س نهم، ش دوم، صص ۵۵-۷۶.
- زیبایی نژاد، محمدرضا. (۱۳۸۲). «ملاحظات» در مجموعه مقالات فمینیسم و دانش های فمینیستی: ترجمه و نقد تعدادی از مقالات دایرةالمعارف روتلیج. ترجمه عباس یزدانی. قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
- عنایت، حلیمه و فتح زاده، حیدر. (۱۳۸۸). «رویکردی نظری به مفهوم اکوفمینیسم». *مطالعات جامعه شناسی*. س دوم، ش پنجم، صص ۴۵-۶۳.

- فرخزاد، فروغ. (۱۳۷۰). *تولد دی‌دیگر*. تهران: مروارید.
- صادقی پویا، مهدیس و دیگران. «درباره‌ی اکوفمینیسم». *نشریه مستقل دانشجویی هلا*. س اول، ش نهم. صص ۷۱-۷۵.
- لوید، ژنویو. (۱۴۰۲). *عقل مذکر: مردانگی و زنانگی در فلسفه غرب*. ترجمه محبوبه مهاجر. تهران: نی.
- محمدی اصل، عباس. (۱۳۹۵). *زنان و محیط زیست*. تهران: شیرازه.
- مشیرزاده، حمیرا. (۱۳۸۸). *از جنبش تا نظریه اجتماعی: تاریخ دو قرن فمینیسم*. تهران: پژوهش شیرازه.
- Bedford, A(2018). “Ecofeminist, Post-colonial, and Anti-capitalist Possibilities in Nalo Hopkinson’s *Brown Girl in the Ring*”. In (eds), D. Vakoch and S. Mickey. **Ecofeminism in Dialogue**. London: Lexington Books.
- Eaton, H and Lorentzen, L(2003). **ECOFEMINISM AND GLOBALIZATION**. United States of America: Rowman & Littlefield Publishers.
- Garrard, G(2023). **ECOCRITICISM**. Third edition. New York: Routledge.
- Hart Winter, R(2018). “Women, Water, and Ecofeminism: A Method to Respond to the Commodification of Water”. ”. In (eds), D. Vakoch and S. Mickey. **Ecofeminism in Dialogue**. London: Lexington Books
- Plumwood, V(2003). **Feminism and the Mastery of Nature**. London: Routledge.
- Radford Ruether, R(1995). **New Woman, New Earth**. United States of America: Unitarian Universalist Association of Congregations.
- Warren, K(2000). **Ecofeminist Philosophy**. United States of America: Rowman & Littlefield Publishers.